

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Ж.БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.580 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕНЕШ

Кол жазма укугунда
УДК 37:371.3:894.341

АБДЫКАДЫРОВА ГУЛСААДА КОЧКОНБАЕВНА

**АДАБИЯТ ОКУУ КУРСУНДА ЭПОСТОРДУ ОКУТУУНУН
МЕТОДИКАСЫ («ЭР ТӨШТҮК», «ЭР ТАБЫЛДЫ»)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Ишекеев Назаркул Ишекеевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору
Мусаева Венера Инятовна

педагогика илимдеринин кандидаты
Каранова Толгонай Нурбаевна

Жетектөөчү мекеме: Бишкек шаарынын К.Карасаев атындагы
Бишкек гуманитардык университетинин
кыргыз адабияты жана педагогика кафедрасы
Дареги: 720044 Бишкек ш., Ч.Айтматов
проспектиси 27

Диссертация 2018-жылдын 28-сентябрында саат 15.30да И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган 13.18.580 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи район, Саманчин көчөсү, 10 а

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2018-жылдын 30-июнунда таратылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Соңку мезгилде кыргыз тили жана адабияты боюнча окуу-нормативдүү документтерде белгиленген бүтүрүүчүлөрдүн даярдыгына коюлган заманбап талаптарга ылайык Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз адабиятын окутуунун максаты, мазмуну жана милдеттери олуттуу өзгөрүлүүдө. “Адабий билим берүүнүн жалпы максаты - мектеп окуучусун өз улутунун жана дүйнөлүк көркөм адабияттын мыкты казыналары менен тааныштыруу; алардын рухий жана эстетикалык маданиятын калыптандыруу, атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөө” [Кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. – Б., 2006. – 206-б.].

Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу салттуу түрдө үч концентрге бөлүнөт: 1 – адабияттык окуу (5-7-класстар); 2 – адабий-тарыхый курстун элементтерин ичине алган системалык курска жакындатылган адабияттык окуу (8-9-класстар); 3 – кыргыз адабиятынын системалык курсу (10-11-класстар). Биздин изилдөөбүзгө тиешелүү болгон адабияттык окуу курсун окутуу боюнча азыркы окуу программасы төмөнкүдөй талаптарды коёт: “Мында окуучулар айрым-айрым чыгармалар, алардын үзүндүлөрү, жомок, макалы-ылакап жана башка жеке-жеке жанрлар, ал жанрлардын эреже-жолуна ылайык жазылган, түзүлгөн кээ бир көркөм дөөлөттөр менен таанышат. Адабият теориясынан элементтардык маалымат алышат. Бул класстарда жазуучунун жандуу сөзүн добушун чыгарып окуу, үн кубултуп көркөм окуу чоң орунду ээлейт. Текстти көркөм окуу жагынан мугалим окуучуларга үлгү болушу керек. Адабий текстти үйрөнүү, көркөм окуу чыгарманы аналитикалык талдоолор менен айкалыштырылышы максатка ылайыктуу” [Кыргыз адабиятынын программасы. Түз.: С.Байгазиев, А.Муратов. – Б., 2017. – 5-б.].

Орто мектептин VI-VII класстарында ар башка жанрдагы чыгармалардын арасында эпостор окутулат, алардын ичинен элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү катары “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпостору берилген. Аталган эпостор кыргыз адабиятынын программасына XX кылымдын 40-жылдарынан баштап кошулган. Кыргыз элинин тарыхына, руханий дүйнөсүнө, турмуштук-мифтик түшүнүктөрүнө, эрдигине, каармандыгына, осуяттарына, келечекке умтулгандыгы тариздүү дөөлөттөрүн жогорку идеялык, эстетикалык-көркөмдүк деңгээлде жалпылаштырган эпостор өсүп келе жаткан жаш муундардын адабий-эстетикалык жана адеп-ахлактык сапаттарын калыптандырууга жана өркүндөтүүгө чакырат. Методикада эпосторду окутуу, айрыкча, “Манас” эпосун үйрөтүүдө, республикада бир катар тажрыйбалар топтолгон, алар окумуштуулардын (Г.А.Абдымомунова, С.Байгазиев,

Н.Кангелдиев, А.Муратов, Б.Оторбаев, Д.Саалиева ж.б.) эмгектеринде берилген. Ошол эле учурда окуу программасына 1941-жылдан бери кошулган “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” кенже эпосторун окутуу методикасы боюнча диссертациялык изилдөөлөр жана атайын методикалык эмгектер жок экендигин белгилеп кетүү оң. Заманбап илимий-методикалык багыттар, педагогикалык технологиялар менен таанышуу жана жалпылоонун негизинде кенже эпосторду окутуу методикасын иштеп чыгуунун зарылдыгы, практикалык сунуштарды берүү аталган изилдөөнүн темасын тандоону жана актуалдуулугун шарттайт.

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы: Изилдөө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын илимий-методикалык иштеринин алкагында жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу методикасын жакшыртуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Адабияттык окуу курсунда кенже эпосторду окутуунун методикасы.

Изилдөөнүн максаты: Адабияттык окуу курсунун VI-VII класстарында “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпосторун окутуунун методикасын азыркы илимий-педагогикалык жана методикалык багыттар менен технологиялардын жетишкендиктеринин негизинде иштеп чыгуу, анын натыйжалуулугун педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө ачып көрсөтүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпостору боюнча теориялык-методологиялык, адабий жана илимий-педагогикалык, методикалык адабияттарды изилдөө жана анализдөө.
2. Эпосторду үйрөнүүнүн методологиялык жана дидактикалык негиздерин аныктоо, VI-VII класстарда “Эр Төштүк”, “Эр Табылды” эпосторун окутуунун методикасын иштеп чыгуу.
3. Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө иштелип чыккан методиканын натыйжалуулугун аныктоо.
4. Педагогикалык эксперименттен алынган жыйынтыктардын негизинде эпосторду окутуу боюнча практикалык ойлорду сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- Кыргызстандын мектептеринин орто концентринде “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” кенже эпосторун окутуу методикасынын методологиялык жана дидактикалык негиздери аныкталды;

- VI-VII класстарда заманбап илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык багыттардын, технологиялардын жетишкендиктеринин негизинде эпосторду окутуу методикасы иштелип чыкты;

- “Эр Төштүк”, “Эр Табылды” эпосторун окутууда окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун методдору, ыктары, жолдору, каражаттары айкындалды;

- эпосторду окутуунун сунушталган методикасынын натыйжалуулугу эксперименттик текшерүү аркылуу далилденди.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпосторун окутуунун методикасын иштеп чыгууда алынган натыйжаларды кыргыз адабиятын окутуунун жалпы методикасын өркүндөтүүдө колдонууга толук негиздер бар. Ошону менен катар кыргыз адабияты боюнча жаңы мамлекеттик стандартты, окуу программаларды, окуу китептерди жана окуу-методикалык колдонмолорду жазууда, азыркы документтерге түзөтүүлөрдү киргизүүдө жана адабияттык окуу курсунда кенже эпосторду үйрөнүү боюнча методикалык сунуштарды берүүдө пайдаланса болот.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз адабияты боюнча азыркы окуу-нормативдик иш-кагаздарын анализдөө, “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпосторун адабият окуу курсунда окутуу методикасын иштеп чыгуунун зарылдыгын айкындады. Аталган методика заманбап илимий-педагогикалык жана илимий-методикалык багыттар менен технологиялардын негизинде иштелип чыкты.

2. Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу методикасын жакшыртууга, ошону менен катар “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпосторун үйрөнүүгө методикалык система жардам берет. Аталган системага адабий компетенттүүлүк менен бирге этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багытталган натыйжалуу салттык жана инновациялык формалар, башкача айтканда, эпостордун тексттеринин мазмуну, образдардын системасы ж.б. адабий-теориялык талдоонун ыкмалары кирет.

3. Кыргыз адабиятын окутуу методикасын жакшыртууга, айрыкча, кенже эпосторду окутууда VI-VII класстардын окуучуларынын этномаданий, этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга методикалык жолдор жана каражаттар жардам берет.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Орто мектептерде эпосту окутуу методикасынын теориялык-методологиялык, адабий-дидактикалык негиздери изилденди жана системалаштырылды (диссертациялык изилдөөлөр, монографиялар, окуу-нормативдик документтер). Иштелип чыккан кенже эпосторду окутуу методикасынын натыйжалуулугу

тажрыйбада аныкталды жана кыргыз адабиятын окутуу методикасын жакшыртуу үчүн практикалык сунуштар берилди.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын тастыкталышы:

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары, жыйынтыктары кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын жыйындарында, методикалык семинарларда, эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда талкууланды. Иштелип чыккан методика педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө орто мектептерде апробациядан өттү. Диссертациялык изилдөөнүн темасы боюнча конференциялардын жыйнактарында, республикалык жана чет өлкөлүк басылмаларда макалалар жарыяланды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Диссертациянын негизги мазмуну Кыргызстанда жана чет өлкөлөрдө жарыяланган 15 макалада чагылдырылды.

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү: Диссертация киришүүдөн, үч главадан, жалпы корутундудан, адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү – 171 бет, колдонулган адабияттардын жалпы саны – 271, таблицалар – 28, сүрөттөр – 8, тиркеме – 1.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси аныкталды, коргоого алып чыгуучу негизги жоболор мүнөздөлүп көрсөтүлдү, изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы кыскача чагылдырылды.

Биринчи бап «Кыргыз орто мектептеринин адабият окуу курсунда кенже эпосторду окутуунун теориялык-методологиялык негиздери» деп аталып, анда «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторун окутуу методикасынын тарыхы, учурдагы абалы, адабият таануу, методологиялык-дидактикалык негиздердин жана кенже эпосторду окутуунун өзгөчөлүгүнүн мүнөздөмөсү берилген.

Экинчи бап «Адабият окуу курсунда кенже эпосторду («Эр Төштүк», «Эр Табылды») окутуунун методикасы» деп аталып, эпосторду окутуунун методикалык системасы каралат. Ал чыгармалардын тексттеринин мазмунун адабий-теориялык негизде талдоонун, көркөм образдарды анализдөөнүн методдорун, окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун иштелип чыккан усулдук жолдорун камтыйт.

«VI-VII класстарда кенже эпосторду окутуу боюнча педагогикалык эксперименттин уюштурулушу жана анын натыйжалары» деп аталган үчүнчү бапта адабияттык окуу курсунда «Эр Төштүк», «Эр Табылды» кенже эпостору боюнча иштелип чыккан

окутуунун методикасынын натыйжалуулугун ачып көрсөтүү үчүн Кыргызстандын орто мектептеринде педагогикалык эксперименттин ар бир этабынын максаттары жана милдеттери каралып, алынган натыйжалар көрсөтүлдү.

Жалпы жыйынтыкта өткөрүлгөн изилдөөнүн мазмуну боюнча негизги корутундулар жана практикалык сунуштар айтылат.

Диссертациянын **биринчи бабы** «Эр Төштүк», «Эр Табылды» кенже эпосторун үйрөнүүнүн 80 жылдык тарыхый эволюциясын талдоого жана азыркы абалына, аларды окутуунун өзгөчүлүктөрүнө арналды. Кыргыз элинин кенже эпосторун орто мектепте окутуу методикасы улуттук адабиятты окутуу тарыхы менен тыгыз байланыштуу. Бул чыгармалардан чакан үзүндүлөр ХХ кылымдын 30-жылдарында эле мектеп окуу хрестоматияларына киргизиле баштаган. V-VII класстар үчүн 1941-жылдагы кыргыз адабиятынын окуу программасында VII класстарда окуп-үйрөнүү үчүн «Эр Төштүк» эпосунун айрым бөлүмдөрү сунуш кылынган. V класстар үчүн окуу хрестоматиясында (Т.Байжиев, 1941-ж.) «Эр Төштүк» эпосунун «Төштүктүн жалгыз көздүү желмогуз менен кармашканы», «Төштүктүн Көк Дөөнүн кызы Күлайымды алганы» деген эки үзүндүсү берилген. 1941-1942-окуу жылына карата VIII-X класстар үчүн биринчи жолу өз алдынча окуу программасы түзүлүп, анда VIII класстарга «Курманбек», «Эр Төштүк», «Кедейкан», «Саринжи, Бөкөй», «Кожожаш» эпостору, С.Орозбаков менен С.Каралаевдин өмүр баяндары, чыгармачылык жолу тууралуу материалдар берилген. ХХ кылымдын 40-жылдарында «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпостору кыргыз адабияты программасына киргизилип, аларды үйрөнүүдө «Кыргыз адабияты» окуу китебинин авторлору З.Бектенов менен Т.Байжиев өз салымдарын кошушкан.

Мектепте «Эр Төштүк», «Эр Табылды» кенже эпосторун окутуу боюнча белгиленген тажрыйба практик-мугалимдер (К.Рыскулов, Б.Өмүралиев), окумуштуулар жана методисттер (Ж.Субанбеков, Т.Молдогазиев, Б.Маленов, К.Сабаева, А.Садабаев, Н.Кангелдиев, А.Муратов, Б.Исаков, Г.Насыров, Т.Орунбаев) тарабынан топтолгон. Кыргызстандын орто мектептеринде кыргыз адабиятын окутуу методикасын жакшыртуу үчүн, айрыкча, «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» кенже эпосторун үйрөнүүдө кыргыз окумуштуу-методисттердин учурдагы изилдөөлөрү кызыкчылыкты жаратат: адабий текстти талдоонун методикасы (С.Т.Батаканова), эпостордун этнопедагогикалык идеяларын ачуу методикасы (А. Ж.Муратов), адабий текстти талдоо процессинде адабий-теориялык маалыматты пайдалануу методикасы (И.Исамидинов) ж.б.

Белгилеп кетчү нерсе, азыркы учурга чейин аталган проблематика боюнча илимий-теориялык жана методикалык изилдөөлөр

системалаштырылган эмес, кеңири илимий-методикалык аспектке каралбаган.

Өткөрүлгөн талдоо көрсөткөндөй, азыркы учурда кенже эпосторду окутуу методикасынын абалы бүгүнкү талаптарга жооп бербейт. Кыргыз адабияты боюнча азыркы окуу китептердин жана хрестоматиялардын мазмуну элдик оозеки чыгармаларга окуучулардын кызыгуусун арттырбайт, себеби, кенже эпосторду окутуу методикасы иштелбеген, ошону менен бирге сөздүк-фразеологиялык иштер өтө эле солгун, ал эми азыркы окуучулар элдик чыгармалардагы көп сөздөрдүн маанисин түшүнүшпөйт. Эпосторго арналган иллюстративдүү көрсөтмө материалдар жок (фильмдер, видео, мультфильмдер, кыргыз кенже эпостору жөнүндө интернетте керектүү материалдардын аздыгы ж.б.).

Иште «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун мектепте окутуунун өзгөчөлүктөрү катары төмөнкүлөрдү белгиледик: булар фольклордук чыгарма болгондуктан, алардын варианттуулугу, коллективдүүлүгү, салттуулугу, оозеки айтылып келгендиги окутуу процессинде эске алынышы керектиги; чыгарманы башка элдердин фольклордук мурастары менен типологиялык-салыштырма, тарыхый-генетикалык жактан байланышта үйрөтүү зарылдыгы; бул эпосторду айткан айтуучулар С.Каралаевдин А.Тыныбековдун өмүр жолу менен окуучуларды тааныштыруу да маанилүү экендиги; окуучуларга бул чыгармалардын тил байлыктарын өздөштүрүү кыйын болгондуктан, аталган чыгармалардын стилистикалык-поэтикалык каражаттары менен, айрыкча, комплекстүү иш жүргүзүү мугалимдин методикалык ишмердүүлүгүнүн башкы багыты болушу зарыл.

Ошол себептен сабактарда кенже эпосторду окууда, талдоодо мазмундук этномаданий жана этнолингвистикалык аспектилерин табуу керек. Мунун баары кенже эпостор менен иштөөдө ыкмалардын жана формалардын комплекстүү методикалык системасын иштеп чыгууну талап кылат.

Экинчи бапта адабий-теориялык талдоонун негизинде заманбап педагогикалык технологиялар, айрыкча, интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу менен кенже эпосторду үйрөнүүнүн методикалык жолдору каралат. Чыгармаларды талдоодо негизги көңүл эпостордун сюжетине жана композициясына бурулат. Негизги адабий-теориялык жана философиялык-эстетикалык түшүнүктөр менен терминдердин ачылышы, такталышы керек: “эпос”, “улуу (чоң) эпос”, “кенже (кичине) эпос”, “миф”, “аллитерация” жана “ассонанс”, бөтөнчө, эпостук каармандардын образдарын талдоодо (Жейрен Секиртпес Маамыт, куюн Маамыт ж.б.).

VI класстын окуу китебинде «Эр Төштүк» эпосунан үзүндүлөр берилген: «Төштүктүн жер астына түшүп кеткени», «Төштүктүн жейрен секиртпес Маамытка жолукканы», «Төштүктүн жер тыңшаар Маамытка

жолукканы», «Төштүктүн куюн көтөн Маамытка жолугуп, жолдош кылганы», «Төштүктүн көрөгөч Маамытка жолугуп, жолдош болгону», «Төштүктүн жолборс менен достошкону», «Төштүктүн аюуга жолукканы», «Кумурскага жолугуп, жолдош болгону».

Тексттер өтө эле кыска берилгендиктен, эпостун башкы идеясы ачылбай калган. Андыктан окуучуларды эпостун толук мазмуну, сюжеттин баардык багыттарынын байланышы менен тааныштыруу үчүн биз тексттин ар бир фрагментине комментарийлерди берүүнү сунуштадык. Эпостун фрагменттерин мугалимдин комментарийлери менен окуу жана чыгарманын сюжетин, анын композициясын, каармандардын образдарын жана чыгармачылык каражаттарды (троп, салыштыруу, метафора, эпитет, гипербола) талдоону жүргүзүү, подтекстти ачуусу, «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторду айтуучулардын позициясын тактоо окуучулардын адабий-теориялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга жардам берет.

Бул баптын экинчи параграфы **«Кыргыз адабияты сабагында кенже эпостордогу образдарды талдоонун ыкмалары жана жолдору»** деп аталып, анда сабакта адабий каармандын образынын инсандык сапаттары менен сырткы портретин талдоонун формалары жана методикалык жолдору каралган. Текстти окууда Эр Төштүк, Элеман, Чалкуйрук, Желмогуз кемпирдин образдарын ачууда сөздүк-фразеологиялык ишти жүргүзүү дагы жардам берет («желгенине жел жетпегени», «басканына мал жетпегени», «жети башы бар экендиги», «соку аты», «соку билеги», «сексен миң чал» ж.б.).

Окуу жана талдоо учурунда мугалим окуучулар менен биргелешип кенже эпостун образдарынын функцияларын аныктоого келет: *гуманисттик* (ошол каармандан образынын жалпы адам баласы тарабынан кабыл алынган адамгерчиликке үндөөсү); *таанытуучулук* (адабий каармандын дүйнөнү жана адамды таанып-билүүгө салым кошуусу); *эстетикалык* (сөздүн табиятынын көркөмдүк жагын аңдатуучулугу, адамда катарсис жаратуучулугу, оң идеалдарга тарбиялоочулугу); *маалыматтык* (өткөн адамдардын турмуштук тажрыйбаларын азыркыларга өткөрүп берүүчүлүгү); *башкаруучулук-багыттоочулук* (коомдун жүрүш-туруш нормаларын жана талаптарын сентенция, насыят формасында ар бир адамга жеткирүүчүлүгү).

Экинчи баптын **«Адабият окуу курсунда «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторун үйрөнүү процессинде окуучулардын этномаданий, этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу»** деген III параграфында кыргызстандык окумуштуу-методисттердин жана лингвисттердин эмгектеринде (Л.А.Шейман, М.Х. Манликова, А.Алимбеков, С.Рысбаев, А.Муратов) “этномаданий компетенттүүлүк” жана “этнолингвистикалык компетенттүүлүк” түшүнүктөрүнүн мазмуну ачылган. Кенже эпосторду айтуучулардын чыгармачылыгы менен таанышуунун

мазмуну жана формасы аныкталган. Кенже эпосторду окуп-үйрөнүү процессинде окуучуларды этномаданий жана этнолингвистикалык аспектилерге тартуу боюнча методикалык жолдор каралган: кыргыз элинин үрп-адаты, салты, жашоо образы, менталитети (жар тандоо, куда түшүү, кыргыз көчү, узчулук, саяпкерлик, мүнүшкөрлүк, аскер оюндары, жоокерди тарбиялоо ж.б.), улуттун негизин түзгөн инсандардын ички нарк-насилдерин үйрөнүү д.у.с. Аталган эпосторду окутууда, өздөштүрүүдө окуучулардын этномаданий, этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн табылган этнолингвистикалык жана этномаданий лексика жана фразеология менен иш жүргүзүлгөн (топонимдер, этнографизмдер, аскердик-согуштук лексика, мифтик түшүнүктөр, элдик музыкалык аспаптар, жылкыга байланыштуу сөздөр ж.б.). Мындай иш өзүнө төмөнкү аспектилерди камтыйт: этнофилология (тил жана фольклор), этноискусство (айтуучулук, комузчулук өнөрү); этно жүрүш-туруш (үрп-адат жана салттарда, элдик оюн-зооктордо көрүнүүчү элдик этикет, элдик психология); мифологияда чагылдырылган этно көз караштык (жаратылыш, аалам, дүйнө жана адам тууралуу эмпирикалык ой жүгүртүүлөрү). Жүргүзүлгөн изилдөө учурунда салттуу жана инновациялык ыкмалар пайдаланылды: *чыгармачылык окуу методу* (үн кубултуп окуу, көркөм окуу, түшүндүрүп окуу, айтуучунун ыкмасына салып тексти обондотуп айтуу ж.б.); *эвристикалык (жарым-жартылай изилдөө) методу* (тексттеги салттуу сүрөттөөлөрдү табуу; каармандардын портреттерин табуу; каармандарды бири-бири менен салыштыруу; этномаданий жана этнолингвистикалык лексикаларды табуу жана классификациялоо; жогорудагы табылган каражаттардын чыгарманын көркөм-эстетикалык салмагын арттыруудагы маанисин белгилөө ж.б.); *изилдөөчүлүк методу* (проблемалуу суроолорду коюу жана чечүү, текст жана кошумча адабияттар менен иштөө, талаш-тартыш, Блумдун ромашка гүлү, кенже эпостордун маанилүүлүгүн аныктоо ж.б.); *репродуктивдүү метод* (тема боюнча кошумча жана окуу-методикалык адабияттарды пайдалануу (адабият таануу, философия, фольклористика боюнча ж.б.); ОТК жана көрсөтмө куралдарды пайдалануу (интернет, эпостордун мазмунун ачкан сүрөтчүлөрдүн иллюстрациялары жана сүрөттөрү ж.б.).

«VI-VII класстарда кенже эпосторду окутуу боюнча педагогикалык эксперименттин уюштурулушу жана анын натыйжалары» деп аталган **үчүнчү бапта** педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана уюштурулушу, максаттары менен милдеттери, ар бир этаптын негизги мазмуну, изилдөөнүн жүрүшүндө салыштырмалуу жыйынтыктары көрсөтүлдү. Изилдөө учурунда иштелип чыккан “Кыргыз адабияты сабактарында элдик кенже эпосторду үйрөтүүнүн жалпы структурасы жана окутуунун модели” 3.1.3. таблицанда көрсөтүлгөн.

Таблица 3.1.3. – Кыргыз адабияты сабагында кенже эпосторду үйрөтүүнүн структурасы

Максат	Адабият курсунда кенже эпосторду үйрөтүүнүн мазмунун, максатын аныктоо, аларды окутуунун методикасын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.
Милдеттер	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кыргыз адабият курсунда кенже эпосторду окутуунун тарыхын, өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү, проблеманын азыркы абалына мүнөздөмө. 2. Кыргыз адабият курсунда кенже эпосторду окутуу проблемалары боюнча адабият таануу жана методикалык эмгектерди талдоо, педагогикалык тажрыйбаны жалпылоо. 3. Кыргыз адабиятынын курсунда кенже эпосторду үйрөтүүнүн майнаптуу ыкмаларын, жолдорун аныктоо жана заманбап технологияларын иштеп чыгуу, аларды мектепке пайдалануу үчүн методикалык сунуштарды иштеп берүү. 4. Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө кенже эпосторду үйрөтүүнүн иштелип чыккан методикасынын натыйжалуулугун аныктоо.
Каражаттар	«Эр Төштүк», «Эр Табылды» кенже эпосторунун тексттери. Иллюстрациялар жана сүрөттөр. Түшүндүрмөлүү жана фразеологиялык сөздүктөр.
Формалар	Адабият сабактары: аңгемелешүү сабагы, диспут сабагы, саякат сабагы, конференция сабагы, долбоорлор, топтордо иштөө, изилдөө ж.б.
Методдор	Текстти талдоо, көркөм окуу, талкуу, жаттоо, оюн технологиялары, аңгеме жүргүзүү, сөздүк жумуштары, ролдоштуруу, жазуу иштери ж.б.
Натыйжа	<ol style="list-style-type: none"> 1. Окуучулардын кыргыз элинин оозеки чыгармаларына карата кызыгуусунун жогорулашы. 2. Кенже эпостордун тема, идея, образдарын, поэтикасын туура түшүнүүсүн калыптандыруу. 3. Адабияттык окуу курсунан окуучулардын сөздүк-фразеологиялык запасынын жогорулашы. 4. Окуучулардын тилдик, этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүнүн калыптандырылуусу.
Жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өлчөмү	<ol style="list-style-type: none"> 1. Окуучулардын оозеки жана жазуу кебинин өнүгүүсүн талдоо. 2. Окуучулардын фольклордук тексттерди үйрөнүүдө алган билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн талдоо. 3. Окуучулардын сөздүк-фразеологиялык запасынын жогорулаш деңгээлин анализдөө. 4. Адабият окуу курсунда кенже эпосторду үйрөнүүдө окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүнүн калыптаныуусунун деңгээлин аныктоо.

Адабият окуу курсунда кенже эпосторду үйрөтүүнүн жогорудагыдай структурасынын негизинде “Кенже эпосторду окутуу методикасынын жалпы модели” иштелип чыкты (Сүрөт 3.1.2.).

Сүрөт 3.1.2. – Кенже эпосторду окутуу методикасынын жалпы модели

Педагогикалык эксперименттин аныктоочу этабында адабият курсунда кенже эпосторду үйрөнүү проблемасынын абалын аныктоо максатында эксперименттик класстардан - 230, көзөмөлдөө класстарынан - 215 окуучудан анкета алынды. Баары – 445 окуучу. Бул этаптын негизги максаты төмөнкүлөрдү тактоо болду: «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторунун идеясын өздөштүрүү деңгээли; башкы каармандарга талдоо

бере алышы; тексттеги сөздөрдүн жана фразеологизмдердин маанисин түшүнүү деңгээли; текстти көрктүү окуй билүүсү; тексттин негизиндеги жазуу иштеринин аткарылышы; чыгарманын тексттин кайта айтып берүүсү ж.б.

Эксперименттин биринчи этабында (2007-2010 ж.ж.) көзөмөлдөө жана эксперименталдык класстарда бирдей тапшырмалар берилген: чыгармадагы негизги окуяларды аныктоо; эпостордун тексттери боюнча лексикалык-фразеологиялык ишти жүргүзүүнү билүү; каармандардын образдарын салыштырмалуу анализдөө жана алардын кылык-жоруктарын баалоо ж.б.; кыргыз элинин жашоосу жөнүндө эпостордо этнографикалык маалыматты табууну билүү; элдин жашоосундагы фольклордук чыгармалардын ролун билүү жана кенже эпостордон алынган тилдик, этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрдү турмушта пайдалануу. Тапшырмалар кыргыз элин, жерин сүйө билген, адабий мурастарды урматтоо, мекенчил, гумандуулук, атуулдук ж.б. адеп-ахлактуу сапаттарды калыптандырууга дагы багытталган.

Педагогикалык эксперименттин аныктоочу этабында алынган анкетанын жыйынтыктары 3.2.1. Таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 3.2.1. – Эксперименттен соң чыгарманын тексттин окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдери (% менен)

Көзөмөлдөө (контролдук) класстар		Эксперименталдык класстар		
Чыгарма	«Эр Төштүк»	«Эр Табылды»	«Эр Төштүк»	«Эр Табылды»
Класс	VI класс	VII класс	VI класс	VII класс
Окуучулардын саны	(120 окуучу)	(110 окуучу)	(116 окуучу)	(99 окуучу)
Баллдар	-	-	-	-
«1»	-	-	-	-
«2»	8	11	4	6
«3»	64	49	42	24
«4»	27	31	41	41
«5»	21	19	29	28
сапаттык деңгээл	40%	45,4%	60,3%	69,7%
Айырмасы: VI класс – 20,3%, VII класс – 24,3%				

Таблицадан көрүнүп тургандай, VI класста «4» алгандардын жалпы саны көзөмөлдөө класстарында 27 окуучу, эксперименталдык класстарда - 41 окуучу. «5» алгандардын жалпы саны көзөмөлдөө класстарында - 21 окуучу, эксперименталдык класстарда - 29 окуучу. VII класстарда «4»

алгандардын жалпы саны көзөмөлдөө класстарында - 31 окуучу, эксперименталдык класстарда - 41 окуучу. «5» алгандардын жалпы саны көзөмөлдөө класстарында - 19 окуучу, эксперименталдык класстарда - 28 окуучу. Ошентип, окуучулардын билимдеринин көрсөткүчү эксперименталдык класстарда жана көзөмөлдөө класстарында VI класста – 20,3%, VII класста – 24,3% түздү, башкача айтканда, божомолдоо менен бирдей болду.

Андан соң көзөмөлдөө жана эксперименталдык класстарда кенже эпосторду өздөштүрүү деңгээлин аныктоо үчүн бирдей тапшырмалар берилген. Эксперименталдык жана көзөмөлдөө класстардын эксперименттин аныктоочу этабында салыштырмалуу жыйынтыктары 3.2.2. Таблицада берилген.

Таблица 3.2.2. – VI-VII класстардын окуучуларынын кенже эпосторду өздөштүрүү деңгээли (1-этап, 2007-2010-жылдар)

Тапшырмалардын типтери:	Окуучулардын саны: Эксперименталдык класс – 147 адам Көзөмөлдөө классы – 145 адам			
	Окуучулардын саны		Пайызы %	
	Көзөмөлдөө	эксп.	көзөмөлдөө	эксп.
1.Тексттин сюжетин жана композициясын аныктоо	83	86	57,3	58,5
2.Каармандардын иш-аракетинин мотивин аныктоо	96	91	66,2	61,9
3. Тексттеги көркөм сөз каражаттарын табуу, аларды талдоо	94	98	64,8	66,7
Орто пайызы			62,76	62,36

Эксперименттин калыптандыруучу этабында (2011-2015 ж.ж.) адабият окуу курсунда кенже эпосторду VI-VII класстарында үйрөнүү үчүн биз тараптан иштелип чыккан методикалык система пайдаланылган. Ал төмөнкүлөрдү камтыган: текстти окууда жана талдоодо мугалим менен окуучунун чыгармачылык байланышын заманбап талаптарга ылайык уюштуруу; окуучулардын кенже эпостордун окуу китебинде берилген үзүндүсүнөн тышкары жалпы эле эпосту толук окуп чыгуу; сабактарда кыргыз фольклору боюнча изилдөөлөрдөн, адабий-теориялык булактардан ж.б. материалдарды колдонуу; окутуунун инновациялык технологияларын пайдалануу (диспут-сабак; сабак-саякат; сабак-сахна; сабак-оюн; сабак-конференция; долбоорлоо; топтор менен иштөө; изилдөө ж.б.); кенже

эпосторду айтуучулардын жана аткаруучулардын аткаруусунда угуу; көрсөтмө куралдарды (сүрөттөр, иллюстрациялар); «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторунун негизинде тартылган мультфильмдердин, спектаклдердин үзүндүлөрүн пайдалануу; эпостордун тексттеринин негизинде окуучулардын сүйлөө жана жазуу кебин активдештирүү үчүн тапшырмалардын системасын колдонуу; этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга тапшырмалардын системасы; кыргыз окумуштууларынын методикалык эмгектерин жана практик-мугалимдердин педагогикалык тажрыйбаларын пайдалануу.

Эксперименталдык класстарда сабактар мугалимдер менен бирдикте биз тараптан иштелип чыккан VI класстарда «Эр Төштүк» эпосун жана VII класстарда «Эр Табылды» эпосун окутуу боюнча методикалык бирдиктүү системанын негизинде өткөрүлгөн.

Кенже эпосторду окутуу боюнча сунушталган методиканын натыйжалуулугун далилдөө; окуучулардын кыргыз элинин оозеки чыгармаларын үйрөнүүгө кызыгуусунун жогорулашы; кенже эпостордун темасын, ойлорун, образдарын, поэтикасын адекваттуу жана терең түшүнүүнүн калыптанышы; окуучулардын сөздүк-фразеологиялык запасынын байышы; окуучулардын тилдик, этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүнүн жогорулашы.

Педагогикалык эксперименттин **жыйынтыктоочу этабында** (2015-2017 ж.ж.) көзөмөлдөө жана эксперименталдык класстарда төмөнкү тапшырмалар сунушталган: тексттин сюжетин жана композициясын аныктоо; каармандардын иш-аракеттеринин мотивдерин айкындоо; текстте көркөм сөздүн каражаттарын табуу, аларды талдоо; эпостун тексттери боюнча лексикалык-фразеологиялык ишти алып баруу; каармандардын образдарынын салыштырмалуу анализин жүргүзүү жана алардын журум-турумун баалоо ж.б.; кыргыз элинин жашоосу жөнүндө этнографиялык маалыматты аныктоо; элдин жашоосунда фольклордук чыгармалардын ролун билүү жана кенже эпостордон алынган тилдик, этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрдү турмушта пайдалануу. Тапшырмалар кыргыз элин, жерин сүйүүгө, адабий мурастарды урматтоого, мекенчил, гуманизм, атуулдук ж.б. адеп-ахлактуу сапаттарды калыптандырууга багытталган.

Жыйынтыктарды текшерүү көрсөткүчтөрү төмөнкүлөр болду: окуучулардын оозеки жана жазуу кебинин өнүгүүсүн талдоо; фольклордук тексттерди үйрөнүүдө окуучулардын алган билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн анализдөө; окуучулардын сөздүк-фразеологиялык деңгээлинин жогорулашын талдоо; кенже эпосторду үйрөнүүдө окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун деңгээлин аныктоо.

3.2.3. Таблицада көрсөтүлгөндөй, көзөмөлдөө класстар менен салыштыруу эксперименталдык класстарда окуучулардын билим сапаты 12,37% өсүшү байкалат. Алынган жыйынтыктар педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө апробацияланган жана кенже эпосторду үйрөнүү методикасынын натыйжалуулугун далилдейт.

Таблица 3.2.3. – «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» кенже эпосторун VI-VII класстарынын окуучуларынын өздөштүрүү деңгээли (3-этап, 2015 – 2017)

Тапшырмалардын типтери	Окуучулар: Эксперименттик класс – 215 Көзөмөлдөө класс – 204			
	Эпосторду өздөштүргөндөрдүн саны		пайызы %	
	контролдук	эксп.	контролдук	эксп.
1. Тексттин сюжетин жана композициясын аныктоо	139	191	68,1%	88,8%
2. Каармандардын иш-аракетинин мотивин аныктоо	158	193	77,5%	89,7%
3. Тексттин көркөм сөз каражаттарын табуу, аларды талдоо	163	181	79,9%	84,1%
Орто пайызы			75,16 %	87,5%

Жалпы корутунду

Кыргыз элинин бай фольклордук мурастарынын ичинде кенже эпостор өзгөчө орунда турат. Элдин жамандык-жакшылык, актык-каралык, утурумдук-түбөлүктүүлүк, баатырдык-коркоктук, сулуулук-куниктик ж.б. тууралуу философиялык, педагогикалык ойлору, тилдик байлыктары, руханий маданияты дал ушул эпикалык дастандарда берилген. Аларды окуп-үйрөнүү менен окуучулардын кыргыз элинин басып өткөн мифологиялык, баатырдык доору жөнүндө түшүнүктөрү кеңейип, этномаданий, коммуникативдик, адабий-теориялык компетенттүүлүктөрү жогорулайт.

Изилдөөнүн жыйынтыктарына, эксперименттик иштердин натыйжаларына таянуу менен төмөнкүдөй жалпы корутунду чыгардык:

1. Кыргыз адабияты жана аны окутуунун методикасы боюнча адабият таануу, илимий-методикалык жана илимий-педагогикалык, окуу-нормативдүү адабияттарды (мамлекеттик стандарттар, программалар, окуу китептер ж.б.) анализдөө, жалпы эпосторду, анын ичинде «Эр

Төштүк», «Эр Табылды» эпосторун мектепте үйрөтүүдө бир топ көйгөйлөр бар экендигин аныктады. Аталган эпосторду мектепте окутуу үчүн ар кайсыл жылдарда үч сааттан беш саатка чейинки убакыт бөлүнүп, мамлекеттик бүтүрүү экзамендери үчүн дил баяндардын тематикасын түзүүдө аталган эпосторго орун берилбей, окуу китептеринде тексттен үзүндүлөр кыска жана жетишсиз берилип, сөздүк-фразеологиялык иш терең иштелбегендиги; чыгармалардын тексттерин окуп жана талдоодо сүрөтчүлөрдүн иллюстрациялары жана сүрөттөрүн пайдалануу менен окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруусунун методикалык системасынын жоктугу; эпостордун темасы, идеясы, сюжети, каармандардын образдарын үйрөнүү жана талдоонун мисалдарында өсүп келе жаткан муундардын адеп-ахлактык сапаттарын калыптандырууга багытталган тапшырмаларга жетишсиз көңүл бурулгандыгы ж.б.

2. Аныкталган методикалык көйгөйлөрдү жана кенже эпостордун мазмуну менен оозеки айтуусунун формаларынын өзгөчөлүгүн, аларды үйрөнүүдө теориялык-практикалык тажрыйбасын жалпылоону эске алуу аркылуу, кенже эпосторду окутуу методикасын заманбап илимий-методикалык, адабий дидактиканын, лингводидактиканын (этнопедагогика, этномаданият таануу, этнолингвистика, лингво өлкө таануу, лингвомаданият таануу, этнопсихоллингвистика ж.б.) этнопедагогикалык багыттардын жетишкендиктерин жана педагогикалык технологиялардын негизинде жакшыртуу зарыл.

Кенже эпосторду окутуунун методологиялык жана дидактикалык негиздерин иштеп чыгууда «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторун үйрөнүүдө, талдоодо салттуу (текстти талдоо; көркөм окуу; сөздүк иштери; аңгемелешүү; дил баян, баяндама жазуу; түшүндүрүү; оозеки жооптор ж.б.); интерактивдүү инновациялык методдор жана технологияларды (диспут-сабак; сабак-саякат; сабак-сахна; сабак-оюн; сабак-конференция; долбоорлоо; топтор менен иштөө; изилдөө ж.б.) пайдалануу оң.

3. VI-VII класстарда кенже эпосторду үйрөнүүдө иштелип чыккан методикалык система боюнча окутуу төмөнкүлөрдү камтыйт: заманбап талаптарга ылайык мугалимдин жана окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн уюштуруу; окуучулардын кенже эпостордун окуу китебинде берилген үзүндүсүнөн тышкары жалпы эле эпосту толук окуп чыгуу; сабактарда кыргыз фольклору боюнча изилдөөлөрдөн, адабий-теориялык булактардан ж.б. материалдарды пайдалануу; окутуунун инновациялык технологияларын колдонуу; кенже эпосторду айтуучулардын жана аткаруучулардын аткаруусунда угуу; көрсөтмө куралдарды (сүрөттөр, иллюстрациялар); «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторунун негизинде тартылган мультфильмдердин, спектаклдердин

үзүндүлөрүн пайдалануу; эпостордун тексттеринин негизинде окуучулардын сүйлөө жана жазуу кебин активдештирүү үчүн тапшырмалардын системасын уюштуруу; этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрдү калыптандыруучу тапшырмалардын системасы; кыргыз окумуштууларынын методикалык эмгектерин жана практик-мугалимдердин педагогикалык тажрыйбаларын пайдалануу кенже эпосторду окутууда сунушталган методиканын натыйжалуулугун аныктады. Жыйынтыгында окуучулардын кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгын үйрөнүүгө кызыгуусу пайда болду; кенже эпостордун темасын, идеясын, образдарын, поэтикасын адекваттуу жана терең түшүнүүгө жетишүү болду; окуучулардын сөздүк-фразеологиялык запасы байыды; окуучулардын тилдик, этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрү калыптанды.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жыйынтыктардын негизинде адабияттык окуу курсунда кенже эпосторду окутуу методикасын жакшыртуу боюнча төмөнкү иштерди аткаруу божомолдонот:

VI-VII класстар үчүн кыргыз адабияты боюнча окуу-методикалык комплексти иштеп чыгуу: **а)** тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасы менен кенже эпостордун адаптацияланган тексттерин камтыган, окуучулардын этномаданий жана этнолингвистикалык компетенттүүлүктөрүнө багытталган; эпосторду жазуу тарыхы менен кыргыз эпосторун айтуучуларынын өмүр баяндары камтылган; көрсөтмө материалдары бар (эпосторго иллюстрациялар, сүрөтчүлөр жөнүндө маалыматтар) окуучулар үчүн окуу колдонмо; **б)** мугалимдер үчүн кенже эпостор боюнча сабактын методикалык иштелмелери; **в)** «Эр Төштүк», «Эр Табылды» эпосторуна этномаданий жана этнолингвистикалык сөздүк-комментарий; **г)** кенже эпостор боюнча хрестоматия.

Практикалык сунуштар

1. Жаңы окуу-нормативдик документтерди иштеп чыгууда кыргыз адабияты боюнча мамлекеттик стандарттарда жана окуу программаларда кенже эпосторду үйрөнүүгө сааттардын санын көбөйтүү; VI-VII класстардын окуу китептеринде эпостордун адаптацияланган тексттерин толук же жартылай берүү; тексттерди сөздүк-фразеологиялык түшүндүрмөлөр жана комментарийлер менен коштоо; анын ичинен этнолингвистикалык лексикага, фразеологияга жана эпосторго иллюстрацияларды кошуу.

2. Кыргыз адабиятын окутуунун методикалык курсун ЖОЖдо жана мектепте жакшыртуу үчүн VI-VII класстарда кенже эпостор боюнча бөлүмдү камтыган окуу-методикалык комплексти (окуу китеби, хрестоматия, сөздүк, кенже эпостор боюнча сабактардын иштелмелери, көрсөтмөлүү куралдарды) иштеп чыгуу.

3. Мектепте кыргыз адабияты боюнча класстан тышкаркы иштер үчүн төмөнкү иш-чараларды алдын ала караштыруу: окуучуларды эпостордун оригинал жана котормо тексттери менен тааныштыруу; кийинки талдоо жүргүзүү менен театралдык оюндарга, инсценировкаларга катышуу, ролдоштуруп окуу, сөздүктөр менен иштөө жана эпостордун фрагменттерине комментарийлерди түзүү, живописстик чыгармалар менен таанышуу ж.б.

**Изилдөөнүн негизги мазмуну төмөндөгү эмгектерде
чагылдырылды:**

1. Абдыкадырова, Г. Кенже эпосту өткөрүүгө карата даярдыктар [Текст] / Г.Абдыкадырова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Б.: 2008. – 120-124-бб.
2. Абдыкадырова, Г. Орто мектептерде кенже эпосторду окутуунун актуалдуу маселелери [Текст] / Г.Абдыкадырова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Б.: 2011. - №1. – 9-19-бб.
3. Абдыкадырова, Г. Эпостордун окутуунун теориялык негиздери [Текст] / Г.Абдыкадырова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Б.: 2013. - №2. – 147-149-бб.
4. Абдыкадырова, Г. Элдик кенже эпостордун алгачкы окуу программаларындагы орду [Текст] / Г.Абдыкадырова // Кыргыз тили жана адабияты. – Б.: 2015. №27. – 200-2003-бб.
5. Абдыкадырова, Г. Тарых, саясат жана элдик эпосторду окутуу [Текст] / Г.Абдыкадырова // Кыргыз тили жана адабияты. – Б.: 2015. №27. – 215-219-бб.
6. Абдыкадырова, Г. Мектепте «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун окутуу проблемасынын изилдениш тарыхы [Текст] / Г.Абдыкадырова // БГУнун жарчысы. – Б.: 2015. №2 (32). 190-192 – бб.
7. Абдыкадырова, Г. «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун мектепте окутуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Г.Абдыкадырова // БГУнун жарчысы. – Б.: 2015. №2 (32). – 194-196-бб.
8. Абдыкадырова, Г. Кыргыз адабияты сабагында кенже эпостордогу образдарды талдоонун ыкмалары жана жолдору. Эл мугалими М.Базаркуловго арналып 2015-жылдын... өткөрүлгөн илимий конференциянын материалдары [Текст] / Г.Абдыкадырова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Б.: 2015. №1 – 368-372-бб.
9. Абдыкадырова, Г. Эр Табылдын образын талдоо Эл мугалими М.Базаркуловго арналып 2015-жылдын... өткөрүлгөн илимий конференциянын материалдары [Текст] / Г.Абдыкадырова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – Б.: 2015. №1 – 372-376-бб.

10. Абдыкадырова, Г. «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторунун жазылып алынышы жана жарыяланышы [Текст] / Г.Абдыкадырова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. – Б.: 2015. – 238-243-бб.
11. Абдыкадырова, Г. Адабият окуу курсунда «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун үйрөнүү процессинде окуучулардын этномаданий, этнолингвистикалык компоттенүүлүктөрүн калыптандыруу [Текст] / Г.Абдыкадырова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. – Б.: 2015. – 243-249-бб.
12. Абдыкадырова, Г. Некоторые проблемы преподавания малых эпосов [Текст] / Г.Абдыкадырова // «Новая наука: От идеи к результату» – Часть 2. – РФ, г.Стерлитамак: Изд. «Агенства международных исследований» 2016, 3-10 ст.
13. Абдыкадырова, Г. Обучение понятием о сюжете и композиции по материалам эпоса [Текст] / Г.Абдыкадырова // «Новая наука: Проблемы и перспективы» – Часть 2. – РФ, г.Стерлитамак: Изд. «Агенства международных исследований» 2016, 3-11 ст.
14. Абдыкадырова, Г. Обучение вопросов композиционной организации развития событий в малых эпосах [Текст] / Г.Абдыкадырова // Интернаука - Часть 1. №8 (12). РФ, г.Москва: Изд. «Интернаука» 2017, 63-66 ст.
15. Абдыкадырова, Г. Существенные вопросы обучения эпосов [Текст] / Г.Абдыкадырова // Интернаука - Часть 1. №8 (12). РФ, г.Москва: Изд. «Интернаука» 2017, 67-70 ст.

Абдыкадырова Гүлсаада Кочконбаевнанын «Адабият окуу курсунда эпосторду окутуунун методикасы («Эр Төштүк», «Эр Табылды»)» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: эпос, кенже эпос “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” эпостору этномаданий компетенттүүлүк, окутуу методдору, окуу ишмердүүлүгү, текстти талдоо жумуштары, адабият таануу, фольклористика, образды окутуу.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз адабиятын орто мектепте окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: адабият окуу курсунда эпосторду окутуунун методикасы.

Изилдөөнүн максаты: орто мектептин адабият окуу курсунда (VI-VII класстар) «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун үйрөтүүнүн методикасын азыркы талаптарга шайкеш иштеп чыгуу жана аны педагогикалык экспериментте текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык тажрыйба.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун үйрөтүүнүн методикасы заманбап талаптарга ылайык адабият таануу, эстетика, педагогика, психология илимдерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; «Эр Төштүк» жана «Эр Табылды» эпосторун окутуунун тарыхы, учурдагы абалы, өзгөчөлүктөрү илимий багытта атайын максатта, ырааттуу талдоого алынды; жогорудагы эпосторду окутуунун натыйжалуу жолдору жана каражаттары аныкталды жана практикага сунушталды;

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Илимий ишибиздеги теориялык сунуштар окуу программасын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүп түзүүдө, адабиятты окутуунун илимий-методикалык деңгээлин жогорулатууда пайдаланылат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Абдыкадыровой Гулсаады Кочконбаевны на тему “Методика преподавания эпосов (“Эр Тоштук”, “Эр Табылды”) в курсе литературного чтения” на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 –теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: эпос, малые эпосы “Эр Тоштук” и “Эр Табылды”, этнокультурная компетентность, методы обучения, учебная деятельность, работа над анализом текста, литературоведение, фольклористика, преподавание образов.

Объект исследования: процесс обучения кыргызской литературе в средней школе.

Предмет исследования: методика преподавания эпоса в курсе литературного чтения.

Цель исследования: разработка современной методики преподавания эпосов “Эр Тоштук” и “Эр Табылды” в курсе литературного чтения средней школы (VI-VII классы) и ее проверка путем педагогического эксперимента.

Методы исследования: теоретико-методологический анализ научных исследований, изучение нормативных документов, наблюдение, анкетирование, тестирование, беседа, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический опыт.

Новизна исследования: впервые разработана методика преподавания эпосов “Эр Тоштук” и “Эр Табылды” на основе литературоведения, эстетики, педагогики, психологии с учетом современных требований; целенаправленно и системно проанализированы в научном аспекте история, современное состояние, особенности преподавания эпосов “Эр Тоштук” и “Эр Табылды”, определены эффективные методы и приемы преподавания вышеназванных эпосов и рекомендованы к использованию на практике.

Практическая значимость исследования: теоретические рекомендации исследования могут быть использованы при разработке учебных программ, учебников, методических пособий, повышения научно-методического уровня учителей при преподавании литературы.

RESUME

dissertation of Abdykadyrova Gulsaada Kochkonbaevna on the theme "Methods of teaching epics (" Er Toshtuk "and" Er Tabyldy ") in the course of literary reading 13.00.02 - specialty theory and methodology of teaching and upbringing (Kyrgyz literature) for sowing the scientific degree of candidate of pedagogical sciences

Key words: epic, small epic, ethno-cultural competence, lexical-communicative competence, educational activity, formation of competence, work on text analysis, literary criticism, folklore studies, image training.

The purpose of the study was to determine the content, aims of teaching the eras "Er Toshtuk" and "Er Tabildy" in the secondary school literary course (V-VII classes), to develop a methodology for their teaching on a scientific and theoretical basis and to check on the pedagogical experiment.

Object of the study: the process of teaching small epics in the lessons of Kyrgyz literature on the literary training course (V-VII-grades).

Research methods: theoretical and methodological analysis of scientific research; acquiring the skills of studying normative documents; observation, questionnaire, testing, conversation, the study of best practices, analysis, synthesis, modeling, pedagogical experience.

The scientific novelty of the study: The methodology of teaching the epics "Er Toshtuk" and "Er Tabildy" in Kyrgyz pedagogy was first developed in accordance with modern requirements, on the basis of literary, aesthetic, pedagogical, and psychological sciences; the history of teaching, the current state and the peculiarities of the teaching of the epics "Er Toštuk" and "Er Tabyldy" for the first time became the goal of a special study and were consistently analyzed; The effective ways and means of teaching the two above-mentioned epics were found and recommended for practical application in practice, the methodological methods found were passed through an experimental check.

Practical significance of the research: Theoretical recommendations of our scientific work can be used to compile curricula, textbooks, methodological materials in an improved form, and to improve the scientific and methodological level of teaching literature.

Подписано в печать 27.06.2018 г. Формат 60x84 ^{1/16}.
Бумага офсетная.
Объем 1,5 п.л,

Отпечатано в «Окуу китеби» КАО
г. Бишкек, бул. Эркиндик, 25
Тел.: 0 (312) 62 23

